

Vermogensverhoudingen in Nederland: Interpretatie van de ontwikkeling

Nico Wilterdink

1. Inleiding

Deze beschouwing is een vervolg op een artikel dat in het vorige nummer van het *A.S.T.* verscheen (1). Daarin ging ik na welke ontwikkeling zich sinds het einde van de vorige eeuw in de verdeling van privé-vermogens in Nederland had voorgedaan, aan de hand van cijfers die berusten op aanslagen van de vermogensbelasting. De voornaamste conclusies van dat stuk waren:

1. Voor de hele beschouwde periode - van 1894 tot 1973 - kunnen we spreken van een zeer sterke ongelijkheid in de verdeling van privé-vermogens, niet alleen afgemeten aan bepaalde maatstaven van rechtvaardigheid, maar ook in vergelijking met bijvoorbeeld de verdeling van inkomens. Zo bezat in de periode 1965-1970 de rijkste 1% van de bevolking (gedefinieerd als: alle echtparen en ongehuwden van 20 jaar en ouder) naar schatting ruim 30% van het totale vermogen in privé-handen, terwijl in diezelfde periode de 1% hoogste-inkomenstrekkers rond de 10% van het totale in de belastingstatistieken opgenomen inkomen genoot.

2. In de loop van deze eeuw is de ongelijkheid in de verdeling van privé-vermogens verminderd. Zo is naar ruwe schatting het aandeel van de rijkste 0,1% van de bevolking in het totale privé-vermogen gedurende de laatste zeventig jaar ongeveer gehalveerd en bedraagt het aandeel van de meest vermogende 5% thans ongeveer evenveel als dat van de meest vermogende 1% aan het begin van deze eeuw.

3. Het proces van nivellering in de vermogensongelijkheid is niet continu geweest. In sommige perioden, met name die van het vroegst beschouwde jaar 1894 tot ongeveer 1915, de late jaren '30 en de jaren '50, werd de ongelijkheid juist groter. In andere perioden daarentegen, met name die van de Depressie van de jaren '30 en die rond de Tweede Wereldoorlog, vond een versnelde nivellering plaats.

Allerlei vragen dringen zich naar aanleiding van deze conclusies op. In hoeverre is de voor Nederland geconstateerde ontwikkeling typerend voor industrieel-kapitalistische samenlevingen in het algemeen? En in aansluiting hierop: Hoe is die ontwikkeling te verklaren? Voor een sociologisch interessante interpretatie van de veranderingen in de privé-vermogensverdeling moeten we ook ingaan op de vraag wat die veranderingen

nu eigenlijk zeggen over meeromvattende ontwikkelingen in de sociale ongelijkheid van industrieel-kapitalistische samenlevingen. In welke opzichten en in welke mate is de institutie van privé-eigendom zelf veranderd? En welke zijn de consequenties van veranderingen in de aard en de verdeling van privé-bezit voor de klassenverhoudingen?

Op al deze vragen zal ik ingaan, maar uitputtende antwoorden moet men hier - uiteraard - niet verwachten. Het beschikbare, althans door mij gevonden en bestudeerde materiaal is beperkt. Waar dat onvolledig was heb ik me soms nogal speculatieve generalisaties veroorloofd, die ik om stilistische redenen niet altijd vergezeld heb doen gaan van slagen om de arm als "waarschijnlijk", "wellicht" en "zou kunnen". Moge deze waarschuwing de kritische zin van de lezer scherpener.

2. Vermogensverhoudingen in Nederland, Engeland en de Verenigde Staten vergeleken

Engeland en de Verenigde Staten zijn waarschijnlijk de landen waarvan de vermogensverhoudingen het intensiefst bestudeerd zijn, en het ligt dan ook voor de hand beide op dit punt met Nederland te vergelijken. Een globale indruk van de overeenkomsten en verschillen tussen de drie landen wordt geboden in onderstaande tabel, die cijfers geeft over het aandeel van de rijkste 1% van de bevolking in het totale privé-vermogen.

Tabel 1 - Aandeel van de rijkste 1% van de volwassen bevolking in het totale privé-vermogen in de V.S., Engeland plus Wales, en Nederland, 1920-1970, in procenten (2)

jaar	V.S.	Engeland en Wales	Nederland
1920			50
1922	32		
1924		60	
1927			49
1930	36	56	47
1933	28		
1935			42
1938/39	31	54	46
1949	21		
1951		42	33
1955/56	26	41	35
1960		37	36
1968/69	25	30	
1970			30

Bij de interpretatie van deze tabel moet de nodige voorzichtigheid in acht worden genomen. Het aandeel van de rijkste 1% zegt natuurlijk niet alles over de vermogensverhoudingen. De cijfers zijn niet al te betrouwbaar (vooral die over Nederland vormen in feite ruwe schattingen) en hebben niet op precies hetzelfde

soort gegevens betrekking. De Nederlandse gegevens zijn ontleend aan de vermogensbelasting, de Engelse en Amerikaanse aan de successiebelasting. Deze laatste belasting bestrijkt in tegenstelling tot de eerste ook de meeste duurzame consumptiegoederen, die minder ongelijk verdeeld zijn dan andere vermogensbestanddelen; zou Nederland op dit punt gelijkgetrokken worden met de beide andere landen, dan zou de Nederlandse concentratie wat minder groot worden. Een ander belangrijk verschil, dat waarschijnlijk in tegengestelde richting werkt, is gelegen in de eenheid van vermogensbezitter: voor de V.S. zijn als vermogensbezitters de individuen van 20 jaar en ouder gerekend, voor Engeland en Wales de individuen van 25 jaar en ouder, voor Nederland daarentegen echtparen en ongehuwden van 20 jaar en ouder. Dit laatste resulteert vermoedelijk in een geringere concentratie - een kleiner aandeel van de rijkste 1% - dan wanneer de echtelieden afzonderlijk zouden zijn geteld. Evenzo betekent de hogere leeftijdsgrens voor Engeland en Wales een zekere onderschatting van de concentratie ten opzichte van de beide andere landen, daar de leeftijdscategorie van 20 tot 25 jaar nog in hoge mate "bezitloos" is (3).

Ook als we met dit alles rekening houden, kunnen we uit de vergelijking der cijfers toch wel enkele conclusies trekken:

1. Bezien over de periode als geheel, is de concentratie van de vermogens in Nederland kleiner dan in Engeland, groter dan in de Verenigde Staten.
2. Deze verschillen tussen de drie nationale samenlevingen zijn groter naarmate men verder in de tijd teruggaat. Vanaf de jaren twintig zijn de verschillen geleidelijk kleiner geworden.
3. In alle drie de landen is op lange termijn een zekere nivellering opgetreden; deze was - conform punt 2 - het sterkst in Engeland, het geringst in de Verenigde Staten.
4. De drie landen vertonen opmerkelijke overeenkomsten in het patroon van verandering. In alledrie deed zich verreweg de sterkste nivellering voor in de periode in en rond de Tweede Wereldoorlog. Zowel in de Verenigde Staten als in Nederland trad een duidelijke nivellering op in en door de Depressie van de jaren dertig, en een zekere denivellering aan het eind van dat decennium. Denivellering vond in beide landen ook gedurende de jaren vijftig plaats, terwijl in Engeland in diezelfde tijd de nivellering beduidend geringer was dan in andere perioden. In Engeland en Nederland deed zich in de loop van de jaren zestig een ongeveer even sterke nivellering voor.

De laatste twee punten komen in de volgende paragraaf aan de orde, hier beperk ik me tot een aantal opmerkingen over de eerste twee.

1. *Verschillen in vermogensongelijkheid* - De verschillen in vermogensongelijkheid tussen de drie nationale samenlevingen zijn des te opmerkelijker als we bedenken dat ze elkaar in de mate van inkomensongelijkheid niet veel ontlopen (4). De tra-

ditioneel minder sterke vermogensongelijkheid in de Verenigde Staten - ondanks de aanwezigheid van spectaculaire fortuinen - weerspiegelt typerende kenmerken van de Amerikaanse ontwikkeling: de afwezigheid van een feodaal verleden, en in overeenstemming daarmee de traditioneel betrekkelijk geringe betekenis van grootgrondbezit; de doorwerking van een krachtige "small business" traditie en de oriëntatie van brede lagen van de bevolking (ook in de arbeidersklasse, die minder duidelijk van de middenklasse was gescheiden dan in Westeuropese samenlevingen) op individuele sociale stijging en op materiële zekerheid door middel van eigen bezit. Deze kenmerken komen tot uiting in een relatief hoog percentage "zelfstandigen" in de beroepsbevolking (5) en een relatief sterke verbreiding van bezittingen als het eigen huis en de auto (of de tweede auto) (6). Enerzijds maakte het hoge welvaartspeel eerder dan in West-Europa de ruime verbreiding van dergelijke bezittingen mogelijk (al bleven omvangrijke groeperingen, met name leden van etnische minderheden, er grotendeels van verstoken). Anderzijds was en bleef de oriëntatie op individuele bezitsvorming ook meer een economische noodzaak, gegeven de betrekkelijk geringe omvang van sociale verzekeringen en voorzieningen.

De verklaring van de van oudsher zeer hoge vermogensconcentratie in Engeland - niet alleen in vergelijking met de Verenigde Staten en Nederland, maar ook met andere Westerse landen (7) - kan voor een belangrijk deel in contrasterende termen worden gegeven. In een samenleving waarin het grootgrondbezit domineerde, voltrok zich vroeger en ingrijpender dan elders de "industriële revolutie", die proletarisering van grote bevolkingsgroepen (voormalige kleine boeren, ambachtslieden, handelaars) met zich meebracht. De vrij geringe sociale scheiding tussen de stedelijke, op de aristocratie georiënteerde bourgeoisie en de grondbezittende, enigszins commercieel ingestelde aristocratie vergemakkelijkte omzetting van grondbezit in industrieel kapitaal en vice versa, en bevorderde zo concentratie van bezit in weinig handen. Tot deze bezitsconcentratie droeg ook bij de in de Engelse aristocratie geldende regel van primogenituur - in de 18e eeuw weer in ere hersteld - waardoor familiebezit bij erving onverdeeld bleef. Het aantal van "zelfstandigen" in de beroepsbevolking daalde tijdens de industrialisatie sterk en werd kleiner dan in enige andere nationale samenleving. In de Engelse arbeidersklasse, vroeg geproletariseerd en sterk sociaal gescheiden van "hogere" groeperingen, ontwikkelde zich een "collectivistische" oriëntatie, een streven naar het verwerven van collectieve rechten meer dan naar het vormen van individueel bezit als basis van een minimum aan materiële zekerheid.

De Nederlandse samenleving wordt, evenals de Engelse, gekenmerkt door een traditioneel sterke klasse- en standsongelijkheid. Anders dan in Engeland was echter het grootgrondbezit gedurende de eerste industrialisatiefase en daarna niet van overheersende betekenis. Erving van bezit vond hier niet volgens de

regel van primogenituur plaats, hetgeen versnippering van vermogens in de hand werkte. Verder was en bleef het percentage zelfstandigen, meestal beschikkend over middelgrote vermogens, hier groter dan in Engeland. In andere opzichten lijkt de Nederlandse samenleving weer sterk op de Engelse, vooral bij vergelijking met de Verenigde Staten: de overwegend "collectivistische" oriëntatie van de arbeidersbeweging, de betrekkelijk trage verbreiding van statusverschaffende goederen als de auto en het eigen huis.

2. *Convergentie* - Het naar elkaar toegroeien van de drie landen in de mate van vermogensongelijkheid kan voor een belangrijk deel vanuit de hierboven geschetste achtergronden worden verklaard. Enerzijds duidt de convergentie erop dat de verschillen in nationale cultuur van minder gewicht werden, de doorwerking van voor- en vroeg-industriële verhoudingen in de loop van de verdere industrialisatie aan betekenis ging verliezen. Anderzijds weerspiegelt de convergentie ook het inhalen van een "achterstand" in welvaart van West-Europa ten opzichte van de Verenigde Staten: met name in de jaren zestig breidde in Engeland en Nederland het bezit van allerlei begeerde goederen zich sterk uit.

De ontwikkeling is thans zo ver voortgeschreden dat de drie landen niet meer beduidend verschillen in de mate van ongelijkheid in de verdeling van privé-vermogens. Zou men bij deze privé-vermogens de rechten op allerlei uitkeringen - de zg. "semi-privé-vermogens" - voegen, dan zou de ongelijkheid in Nederland nu waarschijnlijk zelfs minder groot zijn dan die in zowel Engeland als de Verenigde Staten.

3. Lange-termijn-nivellering in de vermogensverdeling

Zoals gezegd, is er vanaf 1920 in Nederland, Engeland en - in mindere mate - de Verenigde Staten een tendens te bespeuren in de richting van vermindering van de vermogensongelijkheid. Een veelzeggende illustratie van deze tendens wordt geleverd door de feitelijke ontwikkeling van het aantal miljonairs in Nederland in vergelijking met het theoretisch te verwachten aantal wanneer de vermogensverhoudingen en het welvaartspeil constant zouden zijn gebleven, gegeven de veranderingen in de bevolkingsomvang en het prijspeil die zich in de loop van de tijd hebben voorgedaan. In onderstaande tabel is deze vergelijking gegeven, met als basisjaar 1939.

Tabel 2 - Aantal miljonairs in Nederland, verwacht volgens verhoudingen van 1939, en feitelijk geregistreerd, 1894-1973 (8)

jaar	verwachte aantal (1)	feitelijke aantal (2)	afwijking (2) van (1), in proc.	gem. vermogen per miljonair (feitelijk) in mln. gulden
1894	247	402	+ 63	1,9
1915	438	608	+ 39	2,1
1927	839	1199	+ 43	2,2
1939	775	775	0	2,1
1951	3605	941	- 74	1,9
1960	5998	3700	- 38	2,2
1973	19450	10302	- 47	2,4

Uit deze tabel is op te maken dat de toename van het aantal miljonairs in Nederland is achtergebleven bij wat op grond van alleen bevolkingsgroei en geldontwaarding te verwachten zou zijn, nog zonder rekening te houden met de gestegen welvaart. Zoals uit de laatste kolom blijkt, wordt dit achterblijven van het aantal miljonairs ternauwernood gecompenseerd door een groter vermogen per miljonair. De groei van het Nederlandse "nationale vermogen" vanaf het begin van deze eeuw heeft derhalve noch in relatieve, noch zelfs in absolute zin de categorie van zeer rijken als geheel voordeel opgeleverd. Deze groei is geheel toegevoeld naar de bezitters van kleinere vermogens en - zoals nog nader zal worden toegelicht - naar degenen die van meer "collectieve" vermogens profiteren.

In hoeverre weerspiegelt de lange-termijn-nivellering nu een wetmatigheid, eigen aan de ontwikkeling van industrieel-kapitalistische samenlevingen, dan wel de invloed van min of meer "toevallige" historische gebeurtenissen? Het is in elk geval niet moeilijk te wijzen op belangrijke gebeurtenissen van relatief korte duur die hebben bijgedragen tot nivellering. Zo vond nivellering plaats tijdens en vanwege de Depressie van de jaren dertig. Deze leverde het duidelijkste voorbeeld van een meer algemene samenhang, die inhoudt dat in tijden van economische depressie en daling van de aandelenkoersen nivellering optreedt, terwijl economische opbloei en stijging van de koersen gepaard gaan met denivellering. De verklaring hiervan is gelegen in het feit dat grote vermogens voor een veel groter deel van kleinere vermogens bestaan uit aandelen en derhalve gevoeliger zijn voor de koersen van die aandelen, die meer fluctueren dan de prijzen van andere goederen (9).

Ingrijpender dan de Depressie waren de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. In alledrie de beschouwde landen vond in die periode een vrij drastische nivellering plaats. In Engeland en de Verenigde Staten gold die nivellering ook andere terreinen dan dat van de privé-vermogens. De wijdverbreide consensus omtrent de oorlogsdoelen - waarbij van ieder "offers" werd gevraagd -, de door machtige groepen gevoelde noodzaak de massa

voor grote oorlogsinspanningen te mobiliseren, de intensivering van interdependenties tussen leden van verschillende klassen, - dit leidde tot een min of meer bewust gestuurde nivellering (10). Met de gedeeltelijke "collectivisering" van de economie werden investeringen minder bepaald door overwegingen van privé-winst en meer door prioriteiten die de regering stelde met het oog op de oorlog. De kapitaalvoorraad in de sector van de consumptiegoederenindustrie verminderde, buitenlandse bezittingen gingen verloren.

Nederland verkeerde, als bezet land, natuurlijk in een heel andere situatie. Toch deden zich hier in sommige opzichten vergelijkbare ontwikkelingen voor. Inschakeling in de Duitse oorlogseconomie betekende zowel "collectivisering" - een vergaande afhankelijkheid van bedrijven van Duitse overheden - als kapitaalvernietiging op grote schaal. Deze was het gevolg van zowel de sterk verminderde economische bedrijvigheid (o.a. door verlies van afzetgebieden) als van wat niet ten onrechte is aangeduid als regelrechte roof en plundering: verbeurdverklaring van het bezit van Joodse Nederlanders, het afbreken en wegvoeren van machines, de gedwongen verkoop (tegen markten die weinig waard waren) van allerlei goederen. In deze situatie schrompelde de effectenhandel ineen, bleef de stijging van de aandelenkoersen achter bij die van het algemene prijspeil en vloeiden veel buitenlandse effecten af naar Duitsland. Ook los daarvan ging buitenlands bezit verloren (11). Na de oorlog betekende het verlies van "Ons Indië" een slag voor talrijke investeerders, en waren het daarnaast maatregelen in het kader van de zg. geldsanering die ertoe bijdroegen dat de vooroorlogse verhoudingen niet terugkeerden. Degenen die van de oorlogsomstandigheden economisch profijt hadden getrokken kregen te maken met een Vermogensaanwasbelasting, die de vermogensaanwas gedurende de bezettingstijd met een aanslag van 50 tot 90% (afhankelijk van het al dan niet "oorbare" van de manier waarop die aanwas tot stand was gekomen) probeerde te treffen. Kort daarop vond de "Vermogensheffing ineens", naar progressief tarief, plaats. Beide maatregelen, die met elkaar ruim drie miljard gulden opbrachten, hadden een nivellerend effect (12).

Kunnen we nu zeggen dat de belangrijkste nivellering die zich in deze eeuw heeft voorgedaan, is toe te schrijven aan de "toevallige factor" van de Tweede Wereldoorlog en de nasleep daarvan? Zouden er geen andere tendenties in het spel zijn, dan zouden we mogen verwachten dat, net als de "collectivisering" en verarming door de Tweede Wereldoorlog nivellering met zich meebrachten, de "liberalisering" en industriële groei daarna weer een minstens even sterke denivellering teweeg hebben gebracht. Dit nu heeft zich niet voorgedaan. Weliswaar nam in Nederland in de loop van de jaren vijftig de vermogensongelijkheid toe, maar dit leidde niet tot herstel van de vooroorlogse verhoudingen en zette zich in de jaren zestig niet door. Ook in de Verenigde Staten keerden de vooroorlogse verhoudingen niet terug, zij het dat er wel een vrij forse denivellering optrad, terwijl in Engeland de nivelleringstendens zich ononderbroken

voortzette. Ook vóór de Tweede Wereldoorlog en de economische crisis van de jaren dertig deed zich zowel in Engeland als Nederland nivellering voor.

We kunnen uit dit alles concluderen dat "bijzondere omstandigheden" die de vermindering van vermogensverschillen hebben bevorderd, tegelijkertijd zijn te beschouwen als katalysatoren van een al aanwezige tendentie. Deze is tenminste vanaf de jaren twintig bespeurbaar. Zo bezien, zijn perioden van tijdelijke nivellering te interpreteren als reacties op daaraan voorafgaande perioden van buitengewoon snelle nivellering.

De vraag blijft dus: hoe is de lange-termijn-nivellering in de verdeling van vermogens te verklaren? Hierover is bij mijn weten geen bevredigende economische of sociologische theorie geformuleerd. Wel hebben verschillende auteurs mechanismen ter verklaring geopperd. In het onderstaande zal ik een aantal verklaringsfactoren op drie onderscheiden abstractieniveaus behandelen; de specifieke empirische gegevens hebben daarbij vooral op Nederland betrekking, maar deze zijn alleen opgevoerd voorzover ze (vermoedelijk) generaliseerbaar zijn over industrieel-kapitalistische samenlevingen in het algemeen.

1. *Algemene mechanismen* - Het gaat hier om terugkerende processen die tenminste geldig zijn voor een kapitalistische markteconomie. Ze hebben vooral betrekking op de uiteenlopende mogelijkheden en neigingen van meer en minder bezittende individuen en families t.a.v. bezitsvermeerdering. Aan de ene kant verschaft bezit voordelen die via een "positieve feedback" kunnen cumuleren: iemand die veel bezit kan gemakkelijk nog meer gaan bezitten, doordat hij veel kan besparen op zijn (hoge) inkomen en in staat is zijn vermogen winstgevend te beleggen, bijv. via het inwinnen van dure adviezen. Aan de andere kant kan de grote bezitter zijn vermogen minder goed overzien en zal hij niet gauw geneigd zijn tot het nemen van grote risico's, gezien het feit dat hij "veel te verliezen heeft" en zijn behoefte aan verdere vermeerdering afneemt naarmate hij al meer heeft (13). Bezitters van zeer grote vermogens blinken volgens diverse gegevens niet uit door bijzonder sterke bezitsaccumulatie of door een bijzonder hoog rendement op hun vermogen; eerder bevinden zij zich wat dat betreft vrij dicht bij het gemiddelde (14).

De geneigdheid van bezitters om zich al dan niet onthoudingen en inspanningen te getroosten voor de vermeerdering van hun bezit is afhankelijk van de sociale druk die op hen wordt uitgeoefend, de maatschappelijke situatie waarin ze zich bevinden. In een kapitalistische maatschappij waarin "burgerlijke" normen van succesvol ondernemerschap sterk domineren, en waarin bovendien de staat individuele bezitsrechten effectief beschermt en niet of nauwelijks ingrijpt in de werking van de markteconomie, is de druk tot bezitsaccumulatie groot, - al ontbreekt ook hier niet de verwachting dat de bezitter iets van zijn rijkdom toont in gulheid en luxueuze consumptie. In een maatschappij daaren-

tegen die gedomineerd wordt door een aristocratie met een min-
achting voor werken en spaarzaamheid, waarin de positie van de
leden van die aristocratie sterk afhangt van "impression
management" door middel van weelde en verfijning, daar zal de
druk tot verspillende consumptie groot zijn, hetgeen op den
duur de positie van die aristocratie kan ondermijnen (14a).

Dergelijke varianten van het omgaan met bezittingen zijn echter
niet exclusief aan bepaalde maatschappijtypen gebonden. Zo kun-
nen zich ook in "burgerlijke" samenlevingen verschijnselen van
"aristocratisering" voordoen, in die zin dat leden van een rijk
geworden elite zich in de loop van enkele generaties afwenden
van typische ondernemersactiviteiten, zich toeleggen op culti-
vering van omgangsvormen en een voorkeur ontwikkelen voor niet-
economische activiteiten in de sfeer van bijvoorbeeld de schone
kunsten, de wetenschap, de liefdadigheid of de vrije tijd. In
industriëel-kapitalistische samenlevingen zijn dergelijke
aristocratiseringstendenties steeds weer opgetreden, het sterkst
misschien in Engeland, waar de oude aristocratie een voorbeeld
bleef voor generaties rijk geworden industriëlen. In deze ge-
vallen leidt grote rijkdom tot verminderde aandacht voor in-
standhouding van die rijkdom en tot een hoog uitgavenpatroon
ter wille van stijl, prestige, macht.

Een gestadige vermindering van rijkdom in de loop van generaties
kan ook het gevolg zijn van erving, waarbij familiebezit over
steeds meer mensen verdeeld wordt. Erfenisregels, en met name
de regel van primogenituur, kunnen deze versnippering tegengaan.
Ook door klasse-endogamie, het "onder elkaar trouwen" van
rijken, blijft bezit eerder in weinig handen geconcentreerd. Om-
gekeerd: wanneer bezit niet meer volgens de primogenituur-regel
wordt geërfd, of de tendens van klasse-endogamie minder sterk
wordt, wordt het voor vermogende families moeilijker hun positie
in de vermogenshiërarchie te handhaven. Dit is des te sterker
het geval wanneer het geboortecijfer onder vermogenden hoger
ligt dan onder niet-vermogenden (15).

Voorzover de mechanismen die de vermogenspositie van rijken aan-
tasten - angst voor risico's, verminderde aandacht voor instand-
houding van bezit, "aristocratisering" van levensstijl, opdeling
van vermogens via erving en huwelijk - van meer gewicht zijn
dan de mechanismen die instandhouding of vermeerdering van
rijkdom bevorderen, zal er in het algemeen sprake zijn van ver-
ticale sociale mobiliteit: daling van "oude rijken", stijging
van "nieuwe rijken". Deze mobiliteit heeft zich gedurende deze
en de vorige eeuw inderdaad bij voortduring voorgedaan, natuur-
lijk mede als gevolg van allerlei economische veranderingen,
zoals marktfluctuaties, economische crises en verschuivingen in
de aard van de meest winstgevendende en expanderende industrieën
(16).

Aantasting van de rijkdom van zeer vermogenden impliceert alleen
onder bepaalde condities een algehele nivellering in de vermo-

gensverdeling. De voornaamste conclusie die uit deze analyse van de werking van "algemene mechanismen" getrokken kan worden, moet dan ook in negatieve bewoordingen worden gesteld: rijkdom leidt niet zonder meer tot nog meer rijkdom, de voordelen die eraan ontleend worden werken niet altijd cumulatief; er is, met andere woorden, geen inherente dynamiek in de vermogensverhoudingen in de richting van vergroting van de verschillen.

2. *Lange-termijn-ontwikkelingen* - Onder de economische ontwikkelingen die heel direkt met de ontwikkeling van de vermogensverhoudingen samenhangen, is er tenminste één die, op zichzelf beschouwd, *denivellering* van vermogensverschillen bevordert: de voortdurende vermindering van het aantal "zelfstandigen" als percentage van de beroepsbevolking. Deze komt grotendeels neer op de eliminatie van kleine en middelgrote bedrijven en op het toetreden van de eigenaren van die bedrijven (of hun kinderen) tot de rijen van de "bezitloze" werknemers. Met de toenemende kapitaalconcentratie in bedrijven groeit de kloof, zo zou men kunnen veronderstellen, tussen een kleiner en rijker wordende bourgeoisie en een omvangrijker wordende arbeiders- of werknemersklasse.

Waarom heeft deze ontwikkeling zich in werkelijkheid niet, althans niet altijd, voorgedaan? Het verband tussen kapitaalconcentratie en eigendomsconcentratie is alleen dwingend wanneer bedrijfskapitaal en individueel eigendom vast aan elkaar gekoppeld zijn, wanneer ieder bedrijf in handen van één of enkele eigenaars is. Met de uitbreiding van het vennootschapswezen sinds de vorige eeuw is deze koppeling steeds minder vanzelfsprekend geworden, is, met andere woorden, voortgaande kapitaalconcentratie mogelijk geworden zonder verdere concentratie in de privé-bezitverhoudingen.

Het feit dat deze mogelijkheid ook werkelijkheid is geworden, is voor een groot deel toe te schrijven aan de toenemende vermogensvorming onder werknemers. Inkomen uit arbeid, met name dat van hooggesalarieerde en hoog opgeleide managers, "professionals" en vergelijkbare functionarissen, is in de loop van deze eeuw steeds meer de basis geworden van de vorming van niet onaanzienlijke vermogens. De groei van de arbeidsinkomens die dit mogelijk heeft gemaakt, is zowel een gevolg van een algehele produktiegroei als van een zekere verschuiving in de schaarste- en krachtsverhoudingen van "kapitaal" naar "arbeid" (17). Afgezien van leidinggevende functionarissen zoals directeurs van N.V.'s (die slechts in formeel-economische zin als "werknemer" zijn te beschouwen), bleef de vermogensvorming onder werknemers voorshands voornamelijk beperkt tot spaartegoeden, duurzame consumptiegoederen en - in een wat later stadium - onroerend goed. Zoals de betekenis van arbeidsinkomens voor de vermogensvorming toenam, zo nam die van vermogensinkomen af: deze daalden in de loop van deze eeuw sterk ten opzichte van het nationaal inkomen.

Deze facetten van de economische ontwikkeling hangen nauw samen met de politieke ontwikkeling van toenemende staatsregulering. Twee aspecten hiervan zijn speciaal van belang voor de verdeling van de privé-vermogens. In de eerste plaats is er de toenemende inperking van individuele eigendomsrechten, die de speelruimte voor afzonderlijke eigenaren verkleint heeft, hun mogelijkheden voor winstgevende beleggingen en investeringen aan meer restricties heeft onderworpen. Heel direkt komt dit tot uiting in wetten ter beheersing van pachten en huren, die de inkomsten van grond- en huiseigenaren drukken.

Een tweede politieke ontwikkeling die in dit verband van belang is, is de toenemende belastingdruk, gekoppeld aan een progressieve tariefstelling. Zo werd in Nederland het "draagkrachtbeginsel" in de praktijk gebracht met de invoering van de vermogensbelasting in 1894 en de inkomstenbelasting in 1915. Andere belastingen, voor een deel inmiddels weer afgeschaft, drukten eveneens het meest op de meest vermogenden: de succesiebelasting (al van veel oudere datum), dividend- en tantiëmebelasting, vennootschapsbelasting, personele belasting. De laatste decennia hebben echter de belastingen die rechtstreeks berusten op iemands vermogenspositie sterk aan belang ingeboet, waartegenover de druk en progressie van de inkomstenbelasting zijn toegenomen, - een van de manifestaties van de verschuiving in aandacht van bezit naar inkomen als centraal criterium voor iemands welstandniveau. Indirekt bemoeilijkt ook deze inkomstenbelasting bezitsaccumulatie; het marginale inkomensvoordeel dat de reeds vermogende aan extra bezit ontleent, is bij sterke belastingprogressie gering.

Toename van de belastingdruk roept een te verwachten en ook geconstateerde reactie op: een steeds groter streven om belasting legaal te ontwijken en illegaal te ontduiken, en een steeds verdere verfijning van de technieken daartoe (18). Eén mogelijkheid is: bepaalde voordelen niet als inkomen laten gelden, maar bijv. als bedrijfskosten of bedrijfsreserves. Er is de mogelijkheid van het beleven van vermogen in het buitenland en dit geheim houden. En men kan de drastische stap doen van emigratie, het ontvluchten van het "moordend belastingklimaat" in het eigen land. Van dit laatste zijn talrijke voorbeelden bekend, hetgeen er op wijst dat de overige technieken van belastingontwijking toch niet altijd bevredigend werken. Naar de mate waarin de mogelijkheden van belastingontwijking en -ontduiking in de praktijk gebracht worden, zijn de op belastingaangiften gebaseerde inkomens- en vermogensstatistieken minder betrouwbaar of valide. De nivellering die uit de cijfers naar voren komt, kan zo echter slechts voor een deel worden wegverklaard, zeker waar het de vermogensverdeling betreft.

3. *Korte-termijn-processen* - Zoals hierboven al uitvoeriger is uiteengezet, zijn sommige processen van relatief korte duur bevorderlijk voor nivellering: economische conjunctuurcrises (niet te verwarren met langdurige economische stagnatie of achteruit-

gang) en oorlogen van een massaal karakter, die de inzet vereisen van een groot deel van de bevolking en een ingrijpende omschakeling van de produktie met zich meebrengen. Omgekeerd zijn "normale" economische hausses bevorderlijk voor denivellering.

Een ander fenomeen dat waarschijnlijk een stimulans voor nivellering betekent, is kenmerkend voor de laatste jaren: een toestand van "stagflatie", inflatie in combinatie met een zwakke conjunctuur, grote werkloosheid, en een trage of geheel afwezige economische groei. In deze situatie blijven de aandelenkoersen achter bij de stijging van het algemene prijspeil, hetgeen de grote vermogensbezitters waarschijnlijk het meest benadeelt (19). De inflatie betekent een benadeling van krediteuren, dus bezitters, tegenover debiteuren, terwijl door de stagnatie tegelijk de winstmogelijkheden gering zijn (20). Wel kunnen nu vaak grote vermogenswinsten gemaakt worden door belegging in onroerend goed.

Resumerend. Uit dit overzicht van nivellering bevorderende en nivellering tegenwerkende processen is op te maken, dat er in de ontwikkeling van industrieel-kapitalistische samenlevingen niet altijd nivellering van de vermogensverschillen hoeft plaats te vinden, maar dat het van de balans tussen de in verschillende richting werkende processen afhangt, welke ontwikkeling zich uiteindelijk doorzet. Voor Nederland valt in de vroegste periode waarvoor statistieken over de vermogensopbouw beschikbaar zijn, die van 1894 tot ongeveer 1915, een denivellering in de vermogensverhoudingen te bespeuren. Er zijn aanwijzingen dat ook in andere landen gedurende de vroege fasen van industrialisatie de bezitsongelijkheid toenam. Dit lijkt met behulp van de hier genoemde factoren redelijk goed te verklaren te zijn, - vermogensconcentratie bevorderende processen namen in belang af, vermogensnivellering bevorderende processen namen in belang toe. Zo werd de "positieve feedback" van bezitscumulatie door de afname van vermogensinkomsten minder sterk, nam de tendens tot klasse-endogamie waarschijnlijk af (en in Engeland ook de regel van primogenituur), gingen arbeidsinkomens pas in deze eeuw een noemenswaardige basis van vermogens vormen en werden politieke maatregelen met een nivellerend effect ook pas in deze eeuw belangrijk.

Op grond van dit alles zouden we ideaaltypisch twee fasen die in de ontwikkeling van de vermogensverdeling bij industrialisatie langs kapitalistische weg hebben plaatsgehad kunnen onderscheiden:

a. vermogensconcentratie, gepaard gaande met snelle industrialisatie en verstedelijking, kapitaalaccumulatie en bedrijfsconcentratie. De accumulatie wordt grotendeels gefinancierd door en komt ten goede aan een klein deel van de bevolking. Veel kleine bedrijven worden weggeconcentreerd, hetgeen proletarisering en verarming betekent voor talrijke voormalige middenstanders en kleine zelfstandigen. Voorzover lagere sociale lagen van

de economische groei profiteren, komt dit voornamelijk in de lonen tot uitdrukking; deze blijven voorlopig zo laag, dat vermogensvorming op die basis te verwaarlozen is.

b. vermindering van de vermogensongelijkheid, gepaard gaande met uitbreiding van de tertiaire sector en de beroepscategorie van employés. De sterke toename van het aantal naamloze vennootschappen maakt een spreiding van vermogens mogelijk ondanks de voortgaande bedrijfsconcentratie. Een verzwaarde belasting bemoeilijkt cumulatie van familievermogens over verschillende generaties. De afnemende kapitaalschaarste drukt de opbrengst per eenheid kapitaal en werkt zo ten nadele van persoonlijke bezitsvermeerdering. Omgekeerd neemt de relatieve schaarste van bepaalde vormen van arbeid toe, hetgeen de vorming van hoge inkomens uit arbeid mogelijk maakt. Met name de in aantal en aanzien toenemende bestuurders van grote organisaties weten een inkomen te verwerven dat hen in staat stelt tot de vorming van niet onaanzienlijke vermogens. Met de welvaarts-groei wordt de vermogensvorming van steeds grotere groepen van belang; het eigen-huisbezit breidt zich uit, het aantal autobezitters stijgt sterk en de spaartegoeden van kleinere spaarders groeien in omvang. De overheidsregulering van het economisch leven breidt zich uit, hetgeen een inperking van de speelruimte van individuele eigenaren - inclusief de mogelijkheden van accumulatie - met zich meebrengt. De vermogens van de zeer rijken nemen ook in maatschappelijke betekenis af doordat een steeds groter deel van het nationale vermogen de vorm aanneemt van collectieve vermogens en semi-privé-vermogens: vermogen van de overheid, stichtingen en verenigingen (bijv. woningbouwverenigingen) en fondsen voor levensverzekeringen, pensioenen en andere uitkeringen (21).

Sommige van de hier schetsmatig beschreven processen die bijdragen tot nivellering zijn "economisch" te noemen, andere "politiek". Beide zijn niet scherp van elkaar te onderscheiden en hangen nauw samen. Zowel politieke maatregelen die nivellering beogen als ongeplande economische processen die nivellering met zich meebrengen zijn - om een zeer algemene formulering te gebruiken - uitdrukking van een proces van "functionele democratisering", van toenemende wederzijdse afhankelijkheid tussen verschillende sociale strata (22). Deze ontwikkeling draagt bij tot een sterker wordend gelijkheidsethos, een verminderde acceptatie van grote verschillen tussen rijk en arm, "hoog" en "laag"; en deze "ideële" verandering kan weer bijdragen tot feitelijke vermindering van machtsverschillen. Beginnende economische nivellering kan rechtstreeks bijdragen tot politieke democratisering doordat zij machtsvorming en organisatie van groepen uit lagere strata bevordert (grote armoede vormt hier een belemmering voor), zoals politieke democratisering kan bijdragen tot economische nivellering. Dat wil echter niet zeggen dat al deze processen altijd parallel lopen. Zo traden in Nederland aan het begin van deze eeuw belangrijke veranderingen op in de richting van toenemende staatszorg, versterking van politieke partijen en uitbreiding van het kiesrecht, terwijl de

vermogensongelijkheid terzelfdertijd nog eerder toe- dan afnam. Ook blijken korte-termijn-veranderingen in de inkomens- en de vermogensverdeling niet altijd parallel te lopen (23). Alleen al om die reden kan men niet volstaan met algemene formuleringen over een alomvattend nivelleringsproces.

4. De veranderende betekenis van privé-bezit

De veranderingen in de verdeling van privé-bezit zijn slecht te begrijpen als men geen rekening houdt met de verandering in de betekenis - de functies voor verschillende groepen, de machtsconsequenties - van privé-bezit zelf. In het onderstaande worden de belangrijkste verschuivingen op dit gebied summier behandeld.

De groei van collectieve vermogens - In de loop van deze eeuw is het vermogen in handen van de staat, van stichtingen en verenigingen gegroeid ten opzichte van privé-vermogens, de vermogens in handen van "natuurlijke personen". Tot de collectieve vermogens zijn ook te rekenen de reserves van N.V.'s, d.w.z. het verschil tussen het totale geïnvesteerde bedrijfskapitaal en het over afzonderlijke eigenaren verspreide aandelenbezit. Dit verschil is steeds groter geworden, naarmate bedrijven er sterker toe neigden het grootste deel van de winst direkt te investeren in plaats van uit te keren aan aandeelhouders, en nieuw kapitaal aan te trekken door onderhandse leningen in plaats van door aandelen-emissies (24).

De groei van semi-privé-vermogens - De term "semi-privé-vermogen" geeft aan dat de grens tussen wat wel en niet als privé-vermogen beschouwd moet worden, niet scherp kan worden getrokken. Een goed is het duidelijkst onderdeel van een privé-vermogen, indien

- a. een bepaalde persoon de eruit voortvloeiende inkomsten en andere voordelen kan claimen,
- b. hij er ook andere rechten op kan doen gelden, met name het recht van overdracht en ruil, en
- c. het gevormd is door zijn "eigen" beslissing.

Van semi-privé-vermogen kunnen we spreken, waar slechts aan een of twee van deze voorwaarden is voldaan. Dit is het geval bij rechten op uitkeringen, zoals levensverzekeringen, pensioenen, uitkeringen ten gevolge van werkloosheid of ziekte, enzovoort. In het algemeen is hierbij wel voldaan aan de eerste voorwaarde maar niet of in beperkte mate aan de andere twee; met name ontbreekt het recht op overdracht. Het dichtst bij de privé-vermogens liggen de rechten op lijfrente en levensverzekering, die immers door een persoonlijke beslissing gevormd zijn (deze vallen in Nederland ook ten dele onder de privé-vermogens zoals gedefinieerd door de wet op de vermogensbelasting); het verst ervan verwijderd zijn aan het staatsburgerschap gebonden uitkeringen als de AOW, waarover individuele belanghebbenden geen persoonlijke zeggenschap hebben, en die bovendien niet via fondsvorming maar via meer direkte overdrachten worden gerealiseerd. Gekapitaliseerde uitkeringen die op een dergelijk "omslagstelsel" berusten, zijn alleen in heel abstracte zin als "vermogen" op te vatten.

Hoe sterk de semi-privé-vermogens in Nederland sinds de jaren dertig gegroeid zijn, blijkt uit het volgende overzichtje:

Tabel 3 - Beleggingen van sociale fondsen (d.w.z. fondsen t.b.v. wettelijk voorgeschreven uitkeringen in geval van ziekte, ongeval, arbeidsongeschiktheid e.d.), pensioenfondsen en levensverzekeringen, in mln. gulden, en verhouding tot geschat totaal privé-vermogen, Nederland 1935-1973 (25)

jaar	sociale fondsen	pensioenfondsen	levensverz.	tot.	verh. t.o.v. privé-vermogen
1935	485	1397	447	2329	0,14
1951	1303	2337	3557	7179	0,24
1955	2144	5809	5079	13032	0,32
1960	2955	9895	8061	20911	0,33
1965	3791	17680	12719	34190	0,35
1970	4238	34625	19127	57990	0,43
1973	5009	53065	26374	84448	0,50

Aan de verhoudingscijfers in de laatste kolom mag niet teveel waarde worden toegekend, gezien het feit dat de registratie van "institutionele beleggingen" veel vollediger en betrouwbaarder is dan die van privé-vermogens op basis van de vermogensbelasting, waarbij komt dat de schatting van de vermogens onder de belastinggrens, dus ook van het totaal, een zeer ruwe is. De trend is niettemin onmiskenbaar (26).

Als we bij het beschouwen van de ongelijkheid van privé-vermogens ook de semi-privé-vermogens betrekken, is de conclusie onontkoombaar dat de nivellering in de vermogensverdeling nog aanzienlijk verder is voortgeschreden dan uit de cijfers omtrent de privé-vermogensverdeling alleen blijkt. Waarschijnlijk geldt dit voor Nederland, met zijn sinds de jaren vijftig enorm gegroeide sociale voorzieningen en verzekeringen, sterker dan voor welk ander land ook, wanneer we althans alle gekapitaliseerde "transfer payment" hierbij in rekening zouden brengen (27).

De uitbreiding van de semi-privé-vermogens werkt remmend op de vorming van privé-vermogens: de gevoelde noodzaak van individueel sparen neemt erdoor af en de privé-vermogensinkomsten worden erdoor gedrukt. Het eerste heeft een denivellerend effect op de verdeling van privé-vermogens, het tweede een nivellerend effect, zodat het totale effect van de groei van de semi-privé-vermogens op de verdeling van privé-vermogens onduidelijk is.

Veranderingen in functies van privé-bezit - De eenvoudigst te constateren verandering in de functie van privé-bezit voor individuele bezitters is de verminderde betekenis ervan als bron van geregistreerd inkomen. Bedroegen de geregistreerde beleggingsinkomsten - rente, dividend, pacht, huur - in Nederland

aan het begin van deze eeuw nog meer dan 25% van het nationaal inkomen, thans zijn ze gedaald tot minder dan 5% (28).

Uit de groei van de semi-privé-vermogens vloeit direkt het voor- naamste functieverlies voort dat privé-bezit vanaf het einde van de vorige eeuw heeft ondergaan: steeds minder belangrijk is het geworden als basis van materiële zekerheid. Enige decennia geleden nog van essentieel belang als garantie voor een bestaansminimum, met name in geval van ziekte, ouderdom, werkloosheid, dood van gezinsleden, heeft het meer en meer plaatsgemaakt voor gewaarborgde uitkeringen. Waar bezitlozen vroeger grotendeels waren aangewezen op materiële steun vanuit hun naaste omgeving - familieleden, buren, collega's -, zijn ze nu afhankelijk van volgens vaste bureaucratische regels wer- kende, onpersoonlijke instanties; centralisering ging ook hier gepaard met individualisering.

Veranderende machtsconsequenties van privé-bezit - Bezit is te beschouwen als een vorm van macht, - de bezitter van een be- paald goed is per definitie in staat anderen van het gebruik en profijt van zijn bezit uit te sluiten. De macht die aan bezit wordt ontleend, varieert met de aard van de geïnstitutionali- seerde bezitsrechten, de mate waarin die rechten worden nage- leefd en de ruimere consequenties van de naleving van die rechten.

Er zijn diverse aanwijzingen dat de reikwijdte van persoonlijke macht op basis van privé-bezit sinds de vorige eeuw is afge- nomen. Een van die aanwijzingen wordt gevormd door het eigen- domsrecht van Westerse staten: de vrije beschikking van indivi- duele eigenaren (die overigens nooit absoluut was) over hun eigendom is hierin steeds meer ingeperkt; verbods- en gebods- bepalingen inzake het gebruik van goederen door de eigenaren ervan hebben zich gestadig uitgebreid, de relatie tussen eigenaar en andere betrokkenen (zoals werknemers, huurders, pachters) is steeds uitvoeriger geregeld. Deze juridische ver- anderingen weerspiegelen eerder genoemde maatschappelijke ont- wikkelingen: de toenemende interdependentie tussen klassen, de centralisering van staatsmacht, de toenemende staatsregulering van het economisch leven.

Veranderingen in de relatie tussen privé-bezit en macht worden natuurlijk niet volledig gedekt door wetsveranderingen. Ruimere machtsconsequenties van privé-bezit komen aan de orde in de be- kende these van de toenemende scheiding van "bezit en beheer", van eigendom en bestuur in N.V.'s. Op deze theorie is veel kritiek uitgeoefend, die voor een groot deel terecht lijkt te zijn voorzover het een extreme versie van de theorie betreft: als zouden na een "managerial revolution" bezitloze managers, onafhankelijk van en ten dele zelfs in oppositie tegen eigenaars, het bedrijfsleven beheersen. Beperkter opgevat, is de stelling van de scheiding van bezit en beheer echter moeilijk aanvecht- baar: de bestuurders van de meeste grote bedrijven ontlenen hun macht tegenwoordig niet meer aan het in eigendom hebben van

(een groot deel van de aandelen van) het bedrijf dat zij besturen (29).

Een misverstand dat daarbij kan rijzen is dat men, terugprojecterend vanuit deze stelling, het beeld ontwerpt van een vroeg-industrieel verleden waarin juridische eigendom, ontvangst van "meerwaarde" en bedrijfsvoering geheel zouden samenvallen. Dit stemt allerminst overeen met de werkelijkheid, zoals al blijkt uit het grote aandeel van beleggersinkomen in de 19e eeuwse nationale inkomens. In een land als Nederland heerste een krachtige traditie van passief beleggen, voorbehouden aan een kleine bovenlaag. Dit "rentier aspect of capitalism" heeft sindsdien aan betekenis ingeboet. De stelling van de scheiding van bezit en beheer heeft dan ook alleen geldigheid voor de ontwikkeling van grote industriële bedrijven, niet voor de positie van grote vermogensbezitters: deze waren - bijv. als grootgrondbezitters, obligatiehouders, krediteuren aan de staat - ook in de vroege industrialisatiefasen in hoge mate gescheiden van "beheer". Actief ondernemende industriëlen, die hun bedrijf zowel in eigendom hadden als bestuurden, behoorden doorgaans niet tot de maatschappelijke bovenlaag van rijke en "aanzienlijke" families, of vormden daarin een minderheid.

Met de uitbreiding van banken en kredietinstellingen, de opkomst van spaarbanken en de groei van de semi-privé-vermogens zijn de wegen van sparen naar investeren, van de vorming van geldelijk vermogen naar het beheer over goederenkapitaal ingewikkelder geworden. Naast de genoemde scheiding tussen "bezit en beheer" is er in steeds sterkere mate een scheiding opgetreden tussen de vorming van vermogens via al dan niet gedwongen besparingen (pensioenpremies bijv.) en de belegging ervan, oftewel het beheer erover, door functionarissen van hierin gespecialiseerde organisaties (spaarbanken, verzekeringsmaatschappijen, pensioenfondsen, beleggingsmaatschappijen, enz.). Voorzover deze organisaties geen macht uitoefenen over de bedrijven waarin zij aandelen bezitten - een groot deel van hun beleggingen neemt trouwens de vorm aan van "onderhandse leningen" -, is er sprake van een dubbele scheiding tussen bezit en beheer, tussen de vorming (en het uiteindelijk profiteren) van kapitaal en de beschikking erover; anders gezegd, van een drievoudige geleiding van vermogensvorming-belegging-bedrijfsvoering (30). Daartegenover heeft ook de allerdirectste band tussen sparen en investeren, vermogensvorming en bedrijfsvoering, aan betekenis gewonnen: het direkt "terugploegen" van een deel van de winst door N.V.'s. Beide uitersten getuigen van een afgenomen betekenis van privé-eigendom.

De groei van de semi-privé-vermogens en van de door grote instellingen beheerde privé-vermogens heeft een nieuwe bron van macht voortgebracht: de topfunctionarissen die spaar- en beleggingsgelden, verzekeringsgelden en fondsen ten behoeve van pensioenen en sociale uitkeringen beheren, beschikken in principe over mogelijkheden de investeringsstromen in aanzienlijke mate te beïnvloeden. Hun positie blijkt soms ook onvermoede

kansen op persoonlijke verrijking te verschaffen (31). Onderzoek naar die positie zou onontbeerlijk zijn voor een enigszins volledig beeld van de economische machtsverhoudingen in huidige Westerse samenlevingen.

5. Klassenverhoudingen; bourgeoisie en privé-vermogen

In hoeverre kan, in het licht van de genoemde veranderingen in de verdeling en de betekenis van privé-bezit, nog steeds worden gesproken van de "bourgeoisie" als dominante klasse in kapitalistische samenlevingen? Op deze gecompliceerde vraag valt in dit kader moeilijk een enigszins volledig antwoord te geven; wel wil ik hier een paar bij de vorige paragrafen aansluitende gegevens aanvoeren die helpen de vraag te beantwoorden.

Volgens een gangbare, vooral aan Marx ontleende ideaaltypische voorstelling (32) gaat het bij de bourgeoisie in de kapitalistische maatschappij om een klasse waarvan de leden (althans de mannelijke volwassen leden)

- a. de produktiemiddelen in eigendom hebben,
- b. die produktiemiddelen ook actief beheren, m.a.w. een leidinggevende rol in het economisch leven vervullen,
- c. op basis van hun economische macht ook een overheersende ruimere maatschappelijke macht (politieke macht, culturele dominantie) uitoefenen,
- d. gemeenschappelijke belangen hebben tegenover andere leden van dezelfde (nationale) samenleving,
- e. sterke overeenkomsten vertonen in allerlei activiteiten, waarden, levensstijl, en
- f. in meerderheid (maar niet allemaal) een soortgelijke positie hebben als hun ouders.

Dit ideaaltype is nooit helemaal werkelijkheid geweest. In de Westeuropese staten van de 19e eeuw bevond de bourgeoisie zich in een concurrentiepositie met een grondbezittende en rentenierende, politiek veelal machtiger aristocratie. De lijnen tussen deze beide klassen waren bovendien vloeiend; er vond een zekere vermenging van levensstijlen plaats, onder vermogende burgers deden zich aristocratiseringstendenties voor. Rijkdom en ondernemerschap gingen lang niet altijd samen.

In hoeverre gaan rijkdom, ondernemerschap en andere kenmerken van de bourgeoisie thans samen? Aanwijzingen voor de beantwoording van deze vraag zijn te vinden in statistische gegevens over Nederlandse vermogensbezitters. De relevante kenmerken waarover dergelijke gegevens beschikbaar zijn, worden hieronder achtereenvolgens behandeld.

Inkomen - Het gemiddelde inkomen van de vermogenden ligt - het zal niemand verbazen - hoog. Naarmate het inkomen hoger ligt, berust bovendien een gemiddeld groter deel ervan op vermogen (33). De allerhoogste inkomens berusten steeds voor het grootste deel op bezit. Het sterke verband tussen bezit en inkomen dat uit dit alles spreekt, klinkt heel vanzelfsprekend. Toch gaat het enigszins in tegen het idee van "bezitloze" topmanagers, dat

in sommige versies van de these van de "scheiding van bezit en beheer" opgeld doet. In werkelijkheid is het inkomen van deze functionarissen zo hoog, dat ze zich bijna automatisch aanzienlijke vermogens verwerven, als ze die al niet hadden.

Beroepensamenstelling - Een beeld van de relatie tussen vermogen en beroep wordt gegeven in de volgende tabel (de cijfers tussen haakjes hebben betrekking op 1971, de andere op

Tabel 4 - Beroepencategoriën per vermogensklasse, in procenten, Nederland 1960 en 1971 (34)

vermogensklasse x 1000:	50-100	100-200	200-300	300-500	500-1000	≥1000
Zelfstandigen	58	52(49)	39(50)	30(40)	24(25)	18(14)
Directeuren N.V.	3	7(4,5)	13(9)	17(17)	23(31)	32(40)
Werknemers	12	12(13)	14(10)	12(10)	11(11)	10(9)
Gepensioneerden	23	24(32)	28(29)	34(30)	34(30)	34(32)
Zonder beroep	4	5(2)	7(2)	7(3)	8(3)	9(5)
Totaal	100	100	100	100	100	100

Uit deze tabel is onder meer op te maken, dat de zelfstandigen onder de geregistreerde vermogensbezitters een belangrijke plaats innemen, en dat hun aantal verhoudingsgewijs sterk afneemt naarmate het vermogen groter is. (Het sterkst geldt dit voor boeren; in het geheel niet geldt het voor beoefenaren van vrije beroepen, die juist in de hogere vermogenscategoriën sterk zijn vertegenwoordigd (34a).) Directeuren van N.V.'s (35) blijken een groot deel uit te maken van de zeer vermogenden; onder de miljonairs met een beroep vormen zij een ruime meerderheid. Werknemers (onder wie vrijwel geen handarbeiders (34a)) zijn in alle onderscheiden vermogenscategoriën ongeveer even sterk ondervertegenwoordigd. Gepensioneerden daarentegen zijn in alle categoriën oververtegenwoordigd, hetgeen correspondeert met de gemiddeld hoge leeftijd van vermogenden.

Neemt men de zelfstandigen en directeuren van N.V.'s samen - onder de noemer van ondernemer of werkgever - dan blijkt hun aandeel in de verschillende vermogenscategoriën vrij constant te zijn, vooral wanneer men de gepensioneerden buiten beschouwing laat. Op het totaal van niet-gepensioneerden varieert het percentage zelfstandigen plus directeuren van N.V.'s voor 1960 van 70 tot 78%, voor 1971 van 79 tot 86%. We kunnen hieruit opmaken, dat de band tussen bezit en ondernemerschap zeer nauw is, en dat die recentelijk zelfs nog is versterkt.

Concluderend: onder de middelgrote en grote vermogensbezitters die qua leeftijd geacht worden een beroepsrol te vervullen, nemen ondernemers een overheersende plaats in. Weinigen onder de vermogenden die niet gepensioneerd zijn, zijn zonder beroep (36); weinigen leven dus "van hun geld", en hun aantal is de laatste tijd nog verder afgenomen. Rijkdom en economische macht die gestalte krijgt in ondernemersactiviteiten blijken voor een groot deel samen te vallen. In dit opzicht kunnen we - nog steeds - spreken van een bourgeoisie, een economisch actieve bezittende klasse.

Vermogensbestanddelen - Statistische gegevens laten zien, dat het percentage in eigen bedrijf of beroep gestoken vermogen sterk afneemt naarmate het vermogen groter is, en dat vermogende zelfstandigen een groot deel van hun vermogen buiten het eigen bedrijf of beroep beleggen; dit wijst erop dat bezit meer over verschillende ondernemingen en beleggingsobjecten gespreid wordt, naarmate het omvangrijker is. Een ander verschijnsel, al eerder genoemd, komt in de statistieken bijzonder scherp naar voren: de hoge concentratie van aandelenbezit in handen van grote bezitters. Dit duidt op een actieve economische oriëntatie en een althans potentiële economische invloed. Daartegenover bevinden de meer "passieve" vermogensbestanddelen, waaronder met name "vorderingen" zoals spaarrekeningen, zich relatief meer in handen van kleinere bezitters (37). Deze gegevens bevestigen de stelling dat de grote vermogensbezitters overwegend een economische actieve en invloedrijke groepering vormen.

Sociale erving van positie - Een belangrijk kenmerk van de bourgeoisie, zoals van iedere klasse, is een aanzienlijke mate van zelfrecrutering: de klassepositie is in hoge mate sociaal erfelijk, zij het niet zozeer door formele "ascriptie" (zoals in een standen- of kastenmaatschappij) als wel door de inter-generationale overdracht van faciliteiten die de kans op het verwerven van een bepaalde positie vergroten. Eén van de belangrijkste van die faciliteiten is privé-bezit. Volgens Engelse onderzoeken is de inter-generatie-mobiliteit in en uit de categorie van zeer rijken - hoe ook omlind - aanzienlijk, maar is tegelijk de erving van vermogen in hoge mate bepalend voor de kans op het verwerven van rijkdom (38). Voor Nederland is er alleen het onderzoek van Vinke (1961), die concludeert dat de directeuren en commissarissen van N.V.'s in grote meerderheid afkomstig zijn uit hogere sociale lagen, en vooral uit ondernemerskringen. De rol van privé-bezit is hierbij niet speciaal onderzocht, maar we mogen aannemen, dat hier zowel als voor Engeland en andere industrieel-kapitalistische samenlevingen geldt dat privé-bezit één van de faciliteiten is in een ruimer complex, waarin vertrouwdheid met commerciële activiteiten, opleidingskansen en "relaties" eveneens belangrijke elementen zijn.

Met de toenemende scheiding van "bezit en beheer" is de betekenis van privé-bezit in dit complex waarschijnlijk afgenomen; het patroon van de zoon die zijn vader als eigenaar/directeur opvolgt is althans voor de grotere ondernemingen minder gebruikelijk geworden. Niettemin blijft de erving van privé-bezit een belangrijke rol spelen in de continuering van "ongelijkheid van kansen", van de gedeeltelijke zelfrecrutering van sociale klassen. Ook in dit opzicht kan nog steeds van een bourgeoisie worden gesproken.

Gegeven de aristocratiseringstendenties die zich in het verleden steeds weer onder delen van de bourgeoisie hebben voorgedaan, zouden we uit de hier besproken gegevens misschien kunnen concluderen dat - om het paradoxaal uit te drukken - de Westerse

bourgeoisie in de loop van deze eeuw verder verburgerlijkt is: steeds minder vormt zij een "leisure class" met aristocratische neigingen, steeds minder imiteert en beconcurrert zij een "echte" aristocratie, steeds meer bestaat zij voor wat de mannelijke volwassen leden betreft uit hard werkende zakenlieden (39). Ook hier manifesteert zich de lange-termijn-tendens van functionele democratisering, van toenemende interdependentie tussen verschillende sociale klassen.

Niet in alle opzichten echter is het begrip bourgeoisie, zoals aan het begin van deze paragraaf omschreven, even goed (of zelfs beter) toepasbaar op huidige Westeuropese samenlevingen als die van vijftig of honderd jaar geleden. Niet alleen heeft de overheidsbureaucratisering nieuwe groepen nieuwe kansen gegeven. Ook in de sfeer van de bezitsverhoudingen zelf hebben zich veranderingen voltrokken die de grenzen tussen bourgeoisie en andere klassen (toch al nooit erg scherp) verder vervaagd hebben: privé-bezittingen zijn wat minder ongelijk verdeeld geraakt en verspreid over steeds grotere delen van de bevolking, die in andere opzichten allerminst kenmerken van de bourgeoisie vertonen; de semi-privé-vermogens die het grootste deel van de bevolking bereiken, hebben zich sterk uitgebreid; de collectieve vermogens zijn eveneens in omvang toegenomen. Door dit alles is een situatie ontstaan waarin de meerderheid van de bevolking van Westeuropese nationale samenlevingen belang heeft gekregen bij de bescherming van althans sommige bezitsrechten: men is, tot op zekere hoogte, zelf "bezitter" geworden, - spaarder, huiseigenaar, pensioentrekker, enzovoort. De "meerwaarde" komt niet meer alleen een afzonderlijke klasse ten goede, - hij verdeelt zich over rentes voor spaarders en obligatiehouders, pensioenen voor gepensioneerden, sociale uitkeringen voor uitkeringstrekkingen, verzekeringsuitkeringen voor verzekerden, winstpremies voor werknemers, belastingverlichting voor belastingbetalers, directe investeringen voor investeerders, - naast, uiteraard, winsten voor zelfstandigen en dividenden voor aandeelhouders, huren voor huisbazen en pachten voor grondeigenaren. De totale verdeling die uit al deze afzonderlijke stromen resulteert is nog steeds zeer ongelijk, evenals de beschikkingsmacht over de goederen waaraan men enig inkomen ontleent. Belangentegenstellingen tussen bezitters van grote vermogens en andere groeperingen zijn daarmee niet verdwenen, maar wel minder eenduidig geworden.

6. Conclusie

De conclusies van dit stuk moeten onbevredigend zijn voor wie het liefst denkt in heldere dichotomieën. In de verdeling van privé-vermogens heeft in de loop van deze eeuw een zekere nivellering plaatsgevonden, en de ongelijkheid in die verdeling is nog steeds erg groot. De betekenis van privé-bezit - ten opzichte van collectieve en semi-privé-bezittingen, in zijn functies en machtsconsequenties voor de bezitters - is afgenomen, en privé-bezit is nog steeds erg belangrijk. Er heeft een zekere "ont-

burgerlijking" van onze maatschappij plaatsgevonden - de dominantie van de bourgeoisie is verminderd, de grenzen tussen bourgeoisie en andere klassen zijn nog vager geworden dan ze al waren -, en een essentieel kenmerk van de bourgeoisie heeft zich gehandhaafd of zelfs versterkt: rijkdom gaat in overwegende mate samen met het uitoefenen van een actieve ondernemersfunctie, met economische beslissingsmacht. Al deze uitspraken lijken misschien op het eerste gezicht dubbelzinnig, maar ze zijn dat in feite niet.

Het zou niet al te moeilijk zijn een beeld te schetsen van de kapitalistische maatschappij dat inhoudt dat er gedurende deze eeuw, in Nederland en elders, in de bezitsverhoudingen niets wezenlijks is veranderd. De nog steeds zeer grote ongelijkheid in de vermogensverdeling, de tijdelijke veranderingen in de richting van denivellering (zoals in de jaren vijftig), de vrij grote stabiliteit in de vermogensverhoudingen van de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog, de toename van belastingontduiking en -ontwijking, de voortgaande kapitaalconcentratie, de bindingen tussen grote aandeelhouders en leiding van sommige grote bedrijven, - een selectie van dergelijke feiten zou kunnen dienen ter ondersteuning. Omgekeerd is het ook niet moeilijk een beeld op te hangen van diep ingrijpende "structurele" transformaties die zich aan onze maatschappij hebben voltrokken, waarin begrippen als "post-kapitalistisch" en "post-industrieel" de nieuwe maatschappij van nu moeten aanduiden en waarin het duidelijk lijkt dat de betekenis van privé-bezit tot vrijwel nul is gereduceerd. Ook hiervoor is een aantal feiten beschikbaar: de lange-termijn-nivellering in de verdeling van privé-vermogens, de groei van de semi-privé-vermogens, de uitbreiding van staatsfuncties, de inperking van privé-bezitsrechten, de differentiatie tussen eigendom en bestuur van ondernemingen. Het zou misleidend zijn te zeggen dat de werkelijkheid een vermenging is van deze contrastbeelden; juister is het te spreken van een vervorming van de werkelijkheid in die beelden.

Privé-eigendom is, bij alle veranderingen, in onze samenleving een belangrijke institutie gebleven, niet in de laatste plaats als basis van sociale ongelijkheid. Privé-vermogens zijn nog steeds zeer ongelijk verdeeld, en nog steeds vervullen ze een aantal belangrijke functies voor de bezitters ervan, zoals die van inkomensbron, middel tot bevrediging van consumptieve behoeften, actuele of potentiële verteringsbron en meer in het algemeen middel tot vergroting van de individuele vrijheid. Bezit als bron van vermogenswinst, van niet-geregistreerd inkomen, was juist in de jaren vijftig en zestig van grote betekenis, en in sommige opzichten (onroerend goed) is het dat thans zelfs meer dan ooit. Als basis voor economische zekerheid, voor een gegarandeerd minimum-bestaan mogen privé-vermogens sterk aan betekenis hebben ingeboet, voor het volgen van een levensstijl die als beter of bijzienswaardiger wordt gezien dan dat minimum, die zich onderscheidt van wat armoedig, vulgair of gewoon heet, zijn ze nog steeds van groot belang. Het is vooral voor statusverschillen in de sfeer van consumptie en levensstijl dat ver-

mogensverschillen belangrijk zijn gebleven, met name aan de top van deze hiërarchie. Voor de door velen benijde status van "rijk" is de beschikking over een ruim vermogen een essentiële voorwaarde, zowel om een buitengewoon hoog inkomen te kunnen genieten als om althans de mogelijkheid te hebben zich aan arbeidsverplichtingen te onttrekken zodra men dat wenst. Welgestelden die niet die status hebben, kunnen zich van "lagere" groepen onderscheiden door onder meer het bezit van een bepaald type woning - een van de duidelijkste uiterlijke kentekenen van maatschappelijk geslaagd zijn - en door de beschikking over financiële reserves ter aanvulling van eventuele sociale uitkeringen.

Ook voor economische macht in de beroepssfeer is privé-bezit ook nu belangrijk, ondanks de differentiatie van eigendom en bestuur in ondernemingen, ondanks de wettelijke inperking van eigendomsrechten. De combinatie van eigendoms- en bestuursfunctie in bedrijven komt nog steeds veelvuldig voor. En ook waar beide rollen gescheiden zijn, hoeft de invloed van aandeelhouders niet nihil te zijn. De combinatie van juridische eigendom en macht in een onderneming verschilt in tenminste twee opzichten van economische macht zonder die eigendom: de eigenaar/bestuurder bezit een grotere speelruimte, is minder aangewezen op de goedkeuring van anderen voor het behoud van zijn positie; en de positie van eigenaar/bestuurder is in principe erfelijk.

Dit laatste duidt op een van de belangrijkste kenmerken van eigendom: de overdraagbaarheid ervan, in het bijzonder de overdraagbaarheid aan de eigen kinderen. Het is onder andere deze eigenschap waarin materieel eigendom zich onderscheidt van "human capital" en die het misleidend maakt beide op één lijn te stellen (40). Het is deze eigenschap die privé-eigendom tot schakel tussen generaties maakt, die het besef van binding aan het verleden stimuleert, de koestering van familielijnen en familietradities bevordert. (Het feit dat dit laatste minder gebeurt dan vroeger duidt ook al op de verminderde betekenis van privé-bezit.) De erfbaarheid van privé-bezit is tenslotte in strijd met de ideologie van "gelijke kansen" en "beloning naar verdienste". Duidelijker dan wel andere sociale beloning dan ook is erving van bezit onafhankelijk van prestatie, verdienste, inspanning.

Hiermee is een ideologisch probleem gegeven: de kloof tussen erkend ideaal en te constateren werkelijkheid. De vraag doet zich voor hoe op een dergelijke "onrechtvaardigheid" door verschillende groepen gereageerd is; in hoeverre ze het probleem bewust onderkennen en welke consequenties ze eraan verbinden. Een conclusie over dit laatste laat zich alvast formuleren: de nivelering in de vermogensverhoudingen die heeft plaatsgevonden, is niet het resultaat geweest van doelbewust politiek ingrijpen, maar veeleer van blinde economische processen en daarmee samenhangende politieke maatregelen die primair op andere doeleinden waren gericht.

NOTEN

1. "Vermogensverhoudingen in Nederland: empirische bevindingen", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 4, 2 (september 1977), pp. 182-203 ; in het vervolg aangeduid als: "Vermogensverhoudingen".
2. Zie voor Nederland: "Vermogensverhoudingen", i.h.b. p. 190. Cijfers over de V.S. ontleend aan Lampman (1959), p. 286, tabel 5, en Smith/Franklin (1974); cijfers over Engeland: Atkinson (1975), p. 134, tabel 7.3.
3. Zo bezat deze categorie in Nederland in 1971 0,5% van het totale geregistreerde privé-vermogen. CBS, *Inkomensverdeling 1970 en vermogensverdeling 1971* ('s-Gravenhage, 1977).
4. Zie bijv. Lydall/Lansing (1959) en Douben (1970), pp. 49-53.
5. Het verschil met Groot-Brittannië is overigens niet groot meer: in 1974 was nog maar 8,5% van de Amerikaanse beroepsbevolking "zelfstandig", tegen in 1971 7,8% van de Britse beroepsbevolking. *Year Book of Labour Statistics 1975* (Geneva 1975), table 2-B.
6. Lydall/Lansing, pp. 150-159.
7. Atkinson (1974), pp. 20-21.
8. Ter toelichting: Als in het jaar *j* het prijspeil t.o.v. 1939 verviervoudigd is, dan heeft een bezitter van een miljoen in het jaar *j* evenveel als een bezitter van *f* 250.000 in 1939. Het te verwachten aantal miljonairs in het jaar *j* (bij constante vermogensverhoudingen sinds 1939) wordt dan het aantal bezitters van *f* 250.000 en meer in 1939 maal de verhouding van de populatie-grootten in beide jaren. Zie voor de bronnen: "Vermogensverhoudingen", p. 201, noot 22.
9. Korte-termijn-fluctuaties in de vermogensconcentratie kunnen zo voor een belangrijk deel verklaard worden, zoals door het CBS aangetoond voor de periode 1951-1963. CBS, *Inkomensverdeling 1962 en vermogensverdeling 1963* ('s-Gravenhage, 1967), p. 31. De zeer hoge concentratie van aandelen is internationaal. Zie bijv. voor de V.S.: Lampman (1962), pp. 135 e.v.; en voor Engeland: Lydall/Tipping (1961), Table V.
10. Vgl. voor Engeland Runciman (1966), pp. 77 e.v. De samenhang tussen nivellering en hoge "militaire participatiegraad" is empirisch getoetst en theoretisch beargumenteerd door Andreski (1954).
11. Zie de artikelen van Kortenhorst, Repelius en Visser in: van Bolhuis e.a. (z.j.), pp. 201 e.v.
12. De Vries (1973), i.h.b. pp. 160-61; Detiger, pp. 67-8.
13. Vgl. Meade (1973), pp. 364-66. Volgens een strikt individualistische nutsleer zou het zelfs irrationeel zijn om meer bezit te verwerven dan men in staat is tijdens zijn hele leven consumptief te verteren. Het feit dat het streven naar bezitsvermeerdering bij zoveel mensen zoveel verder reikt dan deze limiet, wijst erop dat er meer behoeften en strevingen in het spel zijn dan de maximalisering van de eigen consumptie: het streven naar vergroting of althans behoud van economische macht, de zorg voor gezinsleden, de wens ook na de dood geëerd te worden, het ego-ideaal van succesvol zakenman. Statistische gegevens laten zien dat het gemiddelde vermogen fors toeneemt bij het stijgen van de leeftijd. Zo was in Nederland in 1965 ongeveer een-derde van de miljonairs 70 jaar of ouder, terwijl deze leeftijdscategorie 13% van de populatie (alle echtbaren en ongetrouwde van 21 jaar en ouder) uitmaakte. Berekend naar gegevens in: CBS, *Inkomensverdeling 1964 en vermogensverdeling 1965* ('s-Gravenhage, 1969) en CBS, *Bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat* ('s-Gravenhage, 1970).

14. Voor sommige jaren geven de Nederlandse vermogensstatistieken cijfers over de inkomsten uit diverse vermogensbestanddelen, gedifferentieerd naar vermogensklasse; de rendementen die ik hieruit berekend heb (voor 1955 en 1960) bleken voor de hogere vermogensklassen niet of nauwelijks hoger uit te vallen (CBS, *Inkomensverdeling 1954 en vermogensdeling 1955*; idem, *Inkomensverdeling 1959 en vermogensverdeling 1960*). Een andere aanwijzing ligt in het feit dat het gemiddelde vermogen sterk stijgt met de leeftijd, maar de vermogensongelijkheid per leeftijds-categorie niet of weinig (Atkinson 1971, i.h.b. p. 248). Anderzijds concludeert Atkinson (1974; pp. 36-8) op basis van Britse gegevens dat er "probably unequal returns on wealth" zijn ten voordele van de meer vermogenden. Waarschijnlijk geldt dit dan vooral voor de grote en middel-grote vermogens t.o.v. de kleine, en niet zozeer voor de zeer grote vermogens t.o.v. de wat minder grote. Vgl. Thurow, hst. 6.
- 14a. Vgl. Elias (1969).
15. Atkinson (1975), pp. 147-152; Meade (1964), pp. 299-300.
16. Rubinstein (1974).
17. Deze verschuiving is niet uitsluitend te verklaren vanuit een verandering in de vraag- en aanbodverhoudingen en een toename van de arbeidsproductiviteit. Het feit dat in de loop van de industrialisatie zowel vraag als aanbod naar bepaalde typen werknemers - gedisciplineerd, gemotiveerd, enigszins geschoold - toenamen, heeft eveneens een belangrijke rol gespeeld. Hiermee samen hing bovendien de toenemende organisatie en daarmee machtsvorming onder werknemers.
18. De Kam (1977).
19. Kolnaar (1975).
20. Vgl. Bach/Stephenson (1974).
21. Vgl. voor deze schets Glasz (1955, 1958) en Douben (1975).
22. Elias (1970), pp. 71 e.v.
23. Zo nam in Nederland in de jaren '50 de globale inkomensongelijkheid waarschijnlijk wat af, in de jaren '60 weer iets toe (Douben 1970, pp. 81-3), terwijl de vermogensverdeling in beide decennia vermoedelijk juist in tegengestelde richting veranderde.
24. Vgl. Glasz (1950, 1955). Direkte investeringen komen de aandeelhouders in principe wel ten goede, aangezien hun aandelen hierdoor meer kapitaal, dus de mogelijkheid van meer winst gaan vertegenwoordigen; in de praktijk blijkt de koersstijging van aandelen echter niet evenredig te zijn aan de kapitaalsvermeerdering van de betreffende onderneming. Een aanwijzing voor de groei van de collectieve vermogens en de semi-privé-vermogens (zie verderop in de tekst) t.o.v. de privé-vermogens wordt gevormd door de steeds wijder wordende kloof tussen het geschatte nationale vermogen en het geschatte totale privé-vermogen (zie "Vermogensverhoudingen", i.h.b. p. 200, noot 15).
25. Voor 1938 ontleend aan *Economisch-Statistische Berichten*, 24-11-1943, pp. 358-59; voor andere jaren aan CBS, *Maandstatistiek van het Financien-wezen*, diverse afleveringen. Afgezien van 1938 hebben de cijfers eigenlijk steeds betrekking op het einde van het jaar ervoor; aldus is de vergelijkbaarheid met de op vermogensbelastinggegevens berustende schattingen van het totale privé-vermogen, die steeds op 1 januari betrekking hebben, zo groot mogelijk. Zie voor deze laatste schattingen: "Vermogensverhoudingen", pp. 187-190.
26. Deze blijkt ook uit de sterke toename van de omvang van sociale verzekeringen en voorzieningen als percentage van het nationaal inkomen:

- in 1950 was dit in Nederland nog 9%, in 1973 25% (Douben 1975, p. 32).
27. Volgens door Huppés (1977, p. 81) opgevoerde cijfers is Nederland thans het Westerse land met de grootste omvang van sociale uitkeringen t.o.v. het nationaal inkomen, terwijl dat in 1955 nog allerminst het geval was.
 28. Zie Glasz (1955), pp. 252-231; Glasz (1958), p. 27; en De Galan (1975), pp. 116-17. Ook in dit opzicht versnelde de Tweede Wereldoorlog een al bestaande tendens; tussen 1938 en 1953 namen de beleggingsinkomsten af van 26 tot 12% van het nationaal inkomen (Glasz 1955, p. 253). Het aandeel van de winsten - van zelfstandigen en N.V.'s - in het nationaal inkomen is daarentegen lange tijd opmerkelijk stabiel gebleven op ongeveer 20% van het nationaal inkomen (Pen 1971, pp. 163 e.v.); pas de laatste jaren is dit percentage duidelijk verminderd. De afname van de geregistreerde vermogensinkomsten is ten dele te verklaren uit het toenemend ontwijken van belasting, maar meer dan een gering deel van de verklaring kan dit toch niet bieden.
 29. Vgl. Giddens (1973), pp. 167-176; voor Nederland: Vinke (1961), hst. IV.
 30. Vgl. Glasz/Vlak (1968), die spreken van een driedeling sparen-investeren-beleggen (p. 128).
 31. Volgens diverse artikelen in *Vrij Nederland*.
 32. "Bourgeoisie" of "burgerij" is één van die sociaal-wetenschappelijke begrippen die ook in de omgangstaal gebruikt worden en die een naar de context wisselende betekenis, met diverse gradaties van emotionele geladenheid, hebben. De hier gegeven omschrijving is een van de mogelijke, maar in elk geval een die vrij goed aansluit bij wat in de sociologie gangbaar is. Ook in deze omschrijving ligt besloten, dat de klassepositie van gezinnen vooral bepaald wordt door de economische positie van volwassen mannelijke gezinsleden; dit uitgangspunt is uiteraard niet geldig voor alle mogelijke samenlevingen.
 33. Volgens de belastinggegevens (die de werkelijke ongelijkheid ongetwijfeld onderschatten) bedroeg het gemiddelde inkomen van miljonairs in Nederland in 1966 tegen de f 160.000, dat van de bezitters van een ton of meer bijna f 34.000, terwijl het inkomen van alle geregistreerde inkomenstrekkingen ruim f 10.000 bedroeg. In hetzelfde jaar ontleenden de genietters van een inkomen van f 100.000 en meer ongeveer een derde van hun inkomen aan "passief" vermogen, ruim de helft aan bedrijfswinst en ruim een kwart aan arbeid; voor alle inkomenstrekkingen tezamen waren deze verhoudingen: één vijfentwintigste deel vermogensinkomsten, bijna een vijfde deel winst en bijna drie kwart arbeidsinkomen (CBS, *Inkomensverdeling 1966 en vermogensverdeling 1967*). In 1970 lag het gemiddelde vermogen van de trekkers van een inkomen van f 200.000 en meer ruim boven de miljoen (CBS, *Inkomensverdeling 1970 en vermogensverdeling 1971*).
 34. CBS, *Inkomensverdeling 1959 en vermogensverdeling 1960*; idem, *Inkomensverdeling 1969 en vermogensverdeling 1970*.
 - 34a. Dit blijkt uit meer gedetailleerde gegevens over de beroepsamenstelling, die voor enkele jaren (maar niet de meest recente) beschikbaar zijn. Zie bijv. CBS, *Inkomensverdeling 1959 en vermogensverdeling 1960*.
 35. "N.V." wordt hier steeds in de ouderwetse betekenis opgevat, dus inclusief wat thans B.V. heet.
 36. Het geringe percentage vermogenden zonder beroep vloeit ook voort uit de Nederlandse wet op de vermogensbelasting, waarin het bezit van een gehuwde vrouw wordt aangemerkt als behorend bij dat van haar man. Door deze viricentrische definitie komen getrouwde vrouwen niet in de ver-

mogensstatistieken voor.

37. Ter illustratie: in 1963 was slechts 5% van het vermogen van de Nederlandse miljonairs in eigen bedrijf of beroep gestoken, tegen 39% van het vermogen van de bezitters van f 50.000 tot f 100.000; de eersten hadden 68% van hun vermogen in aandelen belegd, de laatsten 11%; voor de eersten bestond 9% van het vermogen uit "vorderingen" (spaartegoeden enz.), voor de laatsten 21% (CBS, *Inkomensverdeling 1962 en vermogensverdeling 1963*). Meer recente gegevens zijn helaas niet beschikbaar. Het is denkbaar dat de laatste jaren vooral bij grote bezitters een vlucht in onroerend goed heeft plaatsgevonden.
38. Zo vonden Harbury en McMahon (1974) dat ongeveer de helft van degenen die in 1965 f 500.000 of meer bezaten, f 100.000 of meer had geërfd (p. 129), en berekende Brittain (1973) dat iemand die in 1956-'57 f 100.000 of meer bezat een kans van 0,84 had dat zijn vader tenminste f 1400 bezat, d.w.z. tot de rijkste 4% van de bevolking behoorde (pp. 336-37). Rubinstein (1974) wijst op de gestadige vermindering van het bezit van families die in de 19e eeuw tot welstand zijn gekomen, maar stelt tevens dat "the descendants of the nineteenth century wealthholders are still wealthy (...)" (p. 160).
39. Het is echter de vraag of de hier opgevoerde gegevens over Nederland wel generaliseerbaar zijn over industrieel-kapitalistische samenlevingen in het algemeen. De Nederlandse bezitselite kenmerkte zich van oudsher door een sterke oriëntatie op economische activiteiten, en het is denkbaar dat deze burgerlijke traditie nog steeds doorwerkt in een relatief gering percentage ambtenaren en beroepslozen onder de vermogenden.
40. Preciezer gezegd: ouders kunnen niet direkt "human capital" - in de zin van kennis die via een formele opleiding verworven is - aan hun kinderen overdragen; wel kunnen ze hun kinderen betere opleidingskansen geven naarmate ze zelf hoger zijn opgeleid. Men kan dus slechts in een zeer overdrachtelijke zin van de "erving" van "human capital" spreken: de overdracht is immers indirect en blijft afhankelijk van persoonsgebonden prestaties, die niet volledig door het milieu van herkomst zijn bepaald.

LITERATUUR

- Andreski, S., *Military Organization and Society*, London, 1968 (1954).
- Atkinson, A.B. (1971), "The Distribution of Wealth and the individual Life-Cycle", *Oxford Economic Papers*, 23 (1971), pp. 239-254.
- Atkinson, A.B. (1974), *Unequal Shares*, Harmondsworth, 1974 (sec. ed.).
- Atkinson, A.B. (1975), *The Economics of Inequality*, Oxford, 1975.
- Bach, G.L./James B. Stephenson, "Inflation and the Redistribution of Wealth", *The Review of Economics and Statistics*, LVI, 1 (1974), pp. 1-13.
- Bolhuis, J.J. van e.a. (red.), *Onderdrukking en Verzet, Nederland in Oorlogstijd*, deel II. Arnhem/Amsterdam, z.j.
- Brittain, John A., "Research on the Transmission of Material Wealth", *American Economic Review. Papers and Proceedings*, May 1973, pp. 335-345.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, diverse publicaties (zie de noten 3, 9, 13, 14, 25, 33 en 34).
- Detiger, J.G., "Ontwikkelingslijnen van de belastingheffing in de 20ste eeuw", in: H. Schuttevæer/J.G. Detiger, *Anderhalve eeuw belastingen*. Deventer, 1964.

- Douben, N.H. (1970), *Het Herverdeelde Inkomen*. Deventer, 1970.
- Douben, N.H. (1975), *Vermogende Arbeid*. Tegelen, 1975.
- Elias, Norbert (1969), *Die höfische Gesellschaft*. Darmstadt/Neuwied, 1969.
- Elias, Norbert (1970), *Wat is sociologie?* Utrecht/Antwerpen, 1971 (oorspr.: *Was ist Soziologie?* 1970).
- Galan, C. de, "Inkomensverdeling en inkomensbeleid", in: J. van den Doel/ A. Hoogerwerf (red.), *Gelijkheid en Ongelijkheid in Nederland*. Alphen aan den Rijn, 1975.
- Giddens, Anthony, *The Class Structure of the Advanced Societies*. London, 1973
- Glasz, Ch. (1950), "De tegenwoordige positie van het aandeel in Nederland", *Economisch-Statistische Berichten*, 6 dec. 1950, pp. 972-75.
- Glasz, Ch. (1955), "Tien jaar ontwikkeling van de vermogensstructuur", in: J.F. Posthuma e.a., *Tien Jaar Economisch Leven in Nederland. Herstelbank 1945-1955*. 's-Gravenhage, 1955.
- Glasz, Ch. (1958), *Nieuwe Vermogensverhoudingen*. Leiden, 1958.
- Glasz, Ch./G.J.M. Vlak, *Geld en Maatschappij*. Leiden, 1968.
- Harbury, C.D./P.C. McMahon, "Intergenerational wealth transmission and the characteristics of top wealth leavers in Britain", in: Philip Stanworth/ Anthony Giddens (eds.), *Elites and Power in British Society*. London, 1974
- Huppés, T., *Inkomensverdeling en Institutionele Structuur*. Groningen, 1977 (stencil).
- Kam, Flip de, *Betalen is voor de dommen*. Amsterdam, 1977.
- Kolnaar, A., "Vermogensherverdeling?", *Economisch-Statistische Berichten*, 5-2-1975, pp. 123-24.
- Lampman, R. (1959), "The Share of Top Wealth-Holders in the United States" (1959), in: A.B. Atkinson (ed.), *Wealth, Income and Inequality*. Harmondsworth, 1973.
- Lampman, R. (1962), *The Share of Top Wealth-Holders in National Wealth, 1922-1956*. Princeton, 1962.
- Lydall, H.F./J.B. Lansing, "A Comparison of the Distribution of Personal Income and Wealth in the United States and Great Britain", in: A.B. Atkinson (ed.), *Wealth, Income and Inequality*. Harmondsworth, 1973.
- Lydall, H.F./D.G. Tipping, "The Distribution of Personal Wealth in Britain", *Bulletin of the Oxford Institute of Economics and Statistics*, 23 (1961), pp. 83-104.
- Meade, J.E. (1964), "Factors Determining the Distribution of Property" (1964) in: A.B. Atkinson (ed.), *Wealth, Income and Inequality*. Harmondsworth, 1973.
- Meade, J.E. (1973), "The Inheritance of Inequalities", *Proceedings of the British Academy*, LIX (1973), pp. 335-381.
- Pen, J., *Income Distribution*. Harmondsworth, 1971.
- Rubinstein, W.D., "Men of Property: some aspects of occupation, inheritance and power among top British wealthholders", in: Philip Stanworth/Anthony Giddens (eds.), *Elites and Power in British Society*. London, 1974.
- Runciman, W.G., *Relative Deprivation and Social Justice*. London, 1966.
- Smith, James D./Stephen D. Franklin, "The Concentration of Personal Wealth, 1922-1969", *The American Economic Review. Papers and Proceedings*, LXIV, 2 (May 1974), pp. 162-67.
- Thurow, Lester C., *Generating Inequality*. London, 1976 (1975).
- Vinke, P., *De Maatschappelijke Plaats en Herkomst der Directeuren en Commissarissen van de Open en daarmee vergelijkbare Besloten Naamloze Vennootschappen*. Leiden, 1961.
- Vries, Johan de, *De Nederlandse economie tijdens de twintigste eeuw*.

Antwerpen/Utrecht, 1973.
Wilterdink, Nico, "Vermogensverhoudingen in Nederland: empirische bevindingen", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 4,2 (september 1977), pp. 182-203.
Yearbook of Labour Statistics 1975. Geneva, 1975.